

Muhammed Hüseyin Mercan, *Müslüman Kardeşler'in Yükselişi ve Düşüşü: İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu*. İlem Yayınları, 2019, 305 s.

Değerlendiren: Abdulgani Bozkurt

İslami hareketler akademik yazını, üzerine araştırma yapmak isteyenlere oldukça cömert bir kaynak sunar. Ancak konuyla alakalı derinlemesine yapılacak bir araştırma, eldeki zengin külliyyatın ekseriyetle görece dar bir grup tarafından ve neredeyse aynı perspektifle ve çoğu zaman da metodolojik sorunlar barındırarak inşa edildiğini gözler önüne serecektir.

Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi Dr. Muhammed Hüseyin Mercan'ın doktora tezini gözden geçirerek kaleme aldığı *Müslüman Kardeşler'in Yükselişi ve Düşüşü: İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu* başlıklı eser, yukarıda bazı mahzurlu yönlerine genel hatları ile dikkat çekilen akademik yazına, sesi yüksek bir itiraz niteliğindedir.

Dünyada ve özellikle Türkiye'de dar bir perspektifle ele alınan İslami hareketler literatürü kimi zaman birbirleriyle aynı kapsamda değerlendirilmesi mümkün olmayan teşkilatları aynı zaviyeden ele almakta kimi zaman da sadece belli başlı grupları bu hareketler kapsamında değerlendirerek aslında incelenmesi gereken başkaca hareketleri yok saymaktadır. Her iki durumda da üzerinde durulan hususlar, genellikle bu hareketlerin çıkış referansları, ideolojik kodları, çalışma yöntemleri, amaçları ve hususiyetle buldukları ülkelerdeki rejimlerle ilişkileridir. Zikredilen bu hususlar

@ Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, abdulganibozkurt@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-2049-4760>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0305
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

üzerine yapılan çalışmaların çokluğu, çalışılan bu alanları elbette anlamsız ve önemsiz kılmamaktadır. Çalışılan alanları önemsiz bulmamakla birlikte yazarın eserinin hemen her aşmasında verdiği/vermek istediği ana mesaj tam da bu noktaya yani defaatle aynı konuların irdeleniyor olmasına itiraz niteliğindedir. Mercan, “üyelerine kimlik sağlama (s. 29), değer katma (s. 30), özerklik (s. 32)” vb. kurumsallaşma kıstaslarının göz ardı edilmesinin, İslami hareketlerin siyasal düzene yönelik verdikleri mücadelenin sağlıklı anlaşılabilmesi önünde engel olduğu düşüncesindedir.

Mercan, eserine öncelikle çalışmanın kavramsal ve kuramsal arka planını oluşturacağı “siyasi kurum” ve demokratikleşmeyle paralel gelişen “siyasi kurumsallaşma” kavramlarını tartışarak başlamaktadır. Bu tartışma içerisinde yazar, toplumsal hareketler ile siyasal hareketlerin kurumsallaşmayla olan ilişkilerini genel bir bakışla sorgulamaktadır. Aynı bölümde daha özel bir sorgulama ile İslami hareketlerin siyasal kurumsallaşma kavramsallaştırması yapılmaktadır. Bu tartışmayı yürütürken Mercan’ın İslamcılık üzerine var olan hâkim literatüre yönelik getirdiği kısa fakat öz eleştirisi tarafsız ve rasyonel literatür inşasına mütevazı katkı sunacak niteliktedir (ss. 41-46).

Eserin ikinci bölümü, Müslüman Kardeşler’in (MK) kuruluşundan 2011 senesinde gerçekleşen halk hareketlerine kadar geçen süreçte MK ile rejim arasında yaşanan olayların tarihsel gelişimine odaklanır. Bu bölüm, hareketin siyasal gündemi ve zaman içerisinde yaşadığı teşkilat içi tartışmaları ele almak suretiyle teşkilatın kurumsallaşma serüvenine ışık tutar mahiyettedir.

Üçüncü ve son bölümde yazar, ilk bölümde belirlenen kurumsallaşma kıstaslarını Mısır’daki MK hareketi üzerinden test etmektedir. Tam da bu noktada ifade etmek gerekir ki üçüncü bölümde gerçekleştirilen bu ampirik sorgu, gücünü ilk bölümde yürütülen kavramsal ve kuramsal tartışmadan alır ve literatüre sadece ampirik değil aynı zamanda teorik katkı da sunar.

Eserde cevapları aranan soruların güçlü bir kuramsal ve kavramsal zemin üzerinde tartışılıyor olması ve konunun bağlamından koparılmayarak rafine bir şekilde irdelenmesi, konuyu takip açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca dil özellikleri bakımından eserin akademi camiasının yanı sıra ortalama okuyazar biri için dahi akıcı şeklinde nitelendirilebilecek bir üslupla kaleme alınması, eserin kıymetini artıran bir başka unsurdur. Bu kapsamda sarih bir dille kaleme alınan eserde müphem kalan noktalar oldukça azdır. Buna rağmen yazarın tercih ettiği Osmanlı Türkçesi kelimeler ve bu kelimeleri kullanma sıklığı bazı okurlarda anlamayı güçleştirici bir durum olabilir.

Eser yazılırken istifade edilen kaynaklar, bundan sonra bu konu ile alakalı araştırma yapacaklar için sağlam bir bibliyografya niteliğindedir. Türkçenin yanı sıra Arapça ve İngilizce literatürün mezcedilmesi ile ortaya çıkan eser, konu ile alakalı sınırlı olan Türkçe akademik yazına önemli katkılar sunmaktadır.

Mercan, alanla ilgili ilmî müktesebatını sahaya dönük tecrübeleriyle birleştirerek ortaya önemli bir eser koymaktadır. Bu eserin önemi kuşkusuz sadece birincil kaynaklara erişim ve çalışılan ülkenin anadilinde yayınlanan matbu eser ve dokümanlara ulaşmaktan ileri gelmiyor. Yaşça kemale ermiş ve literatürde yer edinmiş başta yabancı akademisyenlerin söylem ve çalışmalarına, ileri sürdüğü tez ve tezini test etme yöntemiyle itiraz ediyor. Bu çalışma özelinde ifade etmek gerekir ki ilgili konuyla alakalı hâkim literatür, saha tecrübesi olmayan ve yakından incelendiğinde tutarsızlıkları ortaya çıkarılabilecek genel analogiler üzerinden tahlil yapan çalışmalar üzerinden şekillenmektedir. Yazarın solo şeklinde nitelendirilebilecek bu çalışması, çoğu zaman gerçeklerin ya tam anlaşılmasına neden olan ya da ideoloji ile harmanlanarak sunulan koro çalışmalarının etkisini elbette tek başına ortadan kaldıracak değildir. Ancak bölge gerçekleri ile mütenasip bu nevi çalışmaların zamanla artması ve kolektif bir dile dönüşmesi özellikle İslami hareketler alanındaki hâkim literatür şeklinde tavsif edilen ve kimi zaman gerçekleri saptırmak kimi zaman da manipüle etmek suretiyle ilmî açıdan birçok mahzuru içinde barındıran çalışmaların yerini tarafsız ve daha sağlıklı analizler sunan çalışmalara bırakmasını beraberinde getirecektir.

Literatüre içerik ve özellikle perspektif katkısı oldukça büyük olan bu eser hakkında bazı eleştiriler getirmek de mümkündür. Öncelikle, Hürriyet ve Adalet Partisi'nin 2012 senesinde yapılan parlamento seçimlerinde aldığı oy oranı (%38) yerine parlamento sandalye sayısının toplam sandalye sayısına oranının (%47) yazılmış olması (s. 166), sehven şeklinde kabul edilebilecek ve hemen her eserde görülen küçük hatalardandır. Buna ilaveten hepsi soyut kavram olan kurumsallaşma kıstaslarının değerlendirilmesinde mülakat ve anket başta olmak üzere bazı nitel ve nicel yöntemlerin kullanılmaması bir eksiklik şeklinde zikredilebilir. Özellikle teşkilat üyelerinin uyum sağlama ve değer aşılama kıstaslarında ne düşündüklerinin nicel yöntemlerle ölçülmesi çalışmanın gücünü artırabilirdi. Ancak hem çalışma konusu hem de ülkenin içinden geçtiği süreç göz önüne alındığında bu yöntemleri uygulamanın kolay olmadığını ifade etmek gerekir.

Mercan, muhtemelen odaklandığı konunun dâhilinde görmediğinden, bazı parti ve şahıs isimlerini herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymadan genel akış içerisinde doğrudan kullanmaktadır. Bu durum sadece ortalama bir okur için değil Mısır üzerine

hususî çalışma yapmamış akademisyenler için de olay örgüsünü anlamada bazı sorunlar çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin; Benna'ya göre Vefd Partisi ve Liberal Anayasacılar arasındaki tartışmaların ve Demokrat Parti'nin ülke geleceği için önemli ve yeni bir şey vadetmediğini düşündüğü (s.60-62) tespitlerinde zihinlere neden ve nasıl soruları gelmektedir. Benzer şekilde Mısır siyasi hayatında oldukça önemli olduğu anlaşılan Saadist Parti (s. 88), Genç Mısır Partisi (s. 89), Ulusal Parti ve mensubu tarafından öldürülen Başbakan Ahmed Mahir Paşa (s. 94) gibi parti ve şahıs isimleri de genel anlatı içerisinde fazladan bir bilgiye yer verilmeksizin zikredilmektedir. Oysaki bazı partiler ve kişiler, Mısır siyaset düşüncesi ve tarihinde önemli bir yere karşılık gelmektedir. Bu parti ve şahısların Mısır siyasi tarihinin ve daha da önemlisi MK'nın Mısır'da verdiği mücadelenin lehte ya da aleyhte neresinde yer aldıklarıyla alakalı dipnotlarda kısaca açıklanmış olması, olay örgüsünü daha anlaşılır kılabildi.

Eserde üstü kapalı veya açıklanmayan herhangi bir husus bulunmadığını ifade etmekle birlikte bunun tek istisnasının özerklik başlığında olduğu söylenebilir. Özerklik kıstasının tartışıldığı yerlerde hareketin liderlik makamının neredeyse ruhani ve mutlak güce sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda teşkilat içi karşılaşılacak hemen her kriz anında liderlerin gücü ve krizlerle başa çıkma yöntemleri her türlü takdirin fevkindedir. Mercan'ın ".....liderin teşkilat içindeki *özerkliğine* ve dokunulmazlığına önemli delil niteliğindedir" (s. 185), ifadesi bu tespiti destekler mahiyettedir. Liderlerin teşkilat içinde tam bağımsız ve dokunulmaz oldukları ifade edilirken hareketin ikinci genel müşidi ve güçlü liderlerinden Hasan el Hudeybi'nin kendisine gelen itirazlar neticesinde istifa etmek mecburiyetinde kalması hususunda sessiz kalmıştır.

Son ve belki de en önemli eleştiri, çalışmanın kavramsal çerçevesine yönelik getirilebilir. Mercan eserinde İslami hareketlerin "...siyasi kurumsallaşma ve siyasi parti kurumsallaşma literatüründen hareketle altı başlıkta analiz edilmesi gerektiği düşünülmektedir" (s. 48), tespitinden hemen sonra bu altı kıstası açıklamaya başlamaktadır. Oysaki böylesine güçlü bir kavramsallaştırma yapılırken niçin bu altı kıstasın kabul ve literatürde geçen bazı kıstasların göz ardı edildiğinin açıklanması, ölçek oluşturma gibi meşakkatli bir girişimi daha da anlamlı hale getirebilirdi.

Sonuç olarak, Mercan'ın doktora tezini gözden geçirerek kitaplaştırdığı eserinde, temelde iki önemli husus öne çıkmaktadır. İlki, İslami hareketlerin siyasi kurum olarak kabul görüp göremeyeceği ile alakalıyken ikincisi, demokratikleşme ile paralel gelişen kurumsallaşma kıstaslarının demokratik olmayan bir ülkede test edilmesidir. Siyasal kurum literatüründen hareketle İslami hareketin de bir siyasal kurum olarak kabul edilmesi gerektiğini tüm sarahati ile ortaya koyan Mercan, ikinci aşamada

daha netameli bir işe girişmektedir. Çünkü siyasi kurumsallaşmaya dönük mevcut literatürün demokratik ülkelerdeki vakalar üzerinden inşası, otokratik ya da hibrit rejimlerde siyasi kurumsallaşma üzerine çalışma yapmayı güç hale getirmektedir. Varlığı dahi tehdit olarak kabul edilen İslami hareketlerin kurumsallaşma sürecini sağlıklı ilerletebilmesi kuşkusuz mümkün değildir. Ancak Mercan'a göre sağlıklı bir terakki süreci olmaması bu hareketleri birer kurum olmaktan ve kurumsallaşma sürecinden alıkoymamaktadır. Bu anlamda Mercan'ın demokrasi çalışmaları ile paralel gelişen siyasi kurumsallaşma kıstaslarını, demokratik teamülleri ve kurumları yok denecek kadar az olan Mısır'daki bir harekete uyarlayarak uygulaması riskli ancak riskli olduğundan daha fazla gerekli bir çabadır. Yazar bu çabası ile literatüre pratiğin yanında kavramsal düzeyde önemli katkılar sunmaktadır. Dahası zihinlerde birçok yeni soruyu tetiklemekle kalmayıp farklı vakaların gerek aynı gerekse farklı ölçekler üzerinden denenmesinin yolunu açmaktadır.

